

ZUZANA URVÁLKOVÁ

K OBRAZU ČESKÝCH DĚJIN V ČESKÉ A NĚMECKÉ HISTORICKÉ PRÓZE PRVNÍ POLOVINY 19. STOLETÍ

Johannes Hus (1841) Karla Jiřího Herloše a *Dekret kutnohorský* (1841)

Josefa Kajetána Tyla

Téma národní minulosti se v české obrozenské kultuře těšilo velké pozornosti. Zájem o beletristické zpracování historických látek ožíval v české obrozenské kultuře v souvislosti s evropským romantismem. Obrazy z české minulosti měly nejen evokovat dávno minulé časy, ale zejména probouzet a upevňovat národnostní cítění, sloužit jako ideál, k němuž by se mělo směřovat.

Touha vyrovnat se vyspělejšími kulturám, tj. též literaturám psaným národním jazykem, se týkala rovněž prózy. Dlouholetá symbióza s německou kulturou vedla přirozeně k jednostrannému soupeření české s německy psanou literaturou. Česká obrozenská literatura byla oproti německé jazykově velmi znevýhodněna, nemohla se s ní tudíž rovnocenně měřit. Zatímco německy psaná próza byla stylisticky rozrůzněná (byla zastoupena díly experimentální, konvenční i brakové literatury), v původní české próze z konce 18. a počátku 19. století existovala přirozená kontinuita pouze s populárními literárními útvary, zejména s knížkami lidového čtení.

S překlady prózy z jiných literatur, jimiž měla být prokázána souměřitelnost českého literárního jazyka s jazykově vyspělejšími literaturami, pronikaly do obrozenské literatury prvky evropského romantismu. Tvar prózy však byl nadále podřizován axiologickým kritériím klasicistního systému. Proto obrozenská literatura usilovala o vytvoření básnické prózy, jež odkazovala k poezii, postavené v klasicistní hierarchii nevyšší.¹ Jejím původním projevem byla Lindo-

¹ Obrozenské pojetí románu definoval Josef Jungmann ve *Slovesnosti* (1820, 1846). Přestože se česká próza v době mezi jednotlivými vydáními podstatně vyvinula a rozrůžnila, řadí J. Jungmann román stále mezi nižší epické básnictví a situuje ho do blízkosti eposu: „Román určen jest pro vzdělané čtenáře, neboť bez vzdělanosti necítí člověk, co v plodech umělství krásného. Protož i mluva skutečný život představující musí poetická, výtečně ozdobená, vůbec ale dojmu celkovému, ku kterému směřuje, přiměřena býti... Kdo z románu knihu národní učiniti, a mluvu jako sprostónárodní usiluje, ten kráčí nazpět o několik století., In:

va historická próza *Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav*, vyobrazení z dávnověkosti vlastenecké (1818). Od prvních pokusů o historickou prózu, které byly spíše vlastivědnými reminiscencemi na dobrodružné a děsivé příběhy z minulosti,² se Linda umělecky distancoval v první řadě výrazně poetickým jazykem. Vedle toho učinil z určitého období českých dějin vlastní téma: zápas křesťanství a pohanství však nezobrazil jako období historie, nýbrž „jako její básnický obraz vykonstruovaný a domyšlený v duchu vyšších aspirací preromantické literatury”.³

Vznešený, vykonstruovaný a rétorický jazyk básnické prózy sice splňoval představy obrozenců o vyspělé literární češtině, nemohl však získat pro četbu v češtině měšťanské publikum, které stále dávalo přednost německé produkci původní anebo do němčiny přeložené. Mladší obrozenecká generace si začala uvědomovat potřebu zaplnit „střední” pásmo konvenční neboli zábavné literatury původní českou nebo přeloženou produkcí. V roce 1824 napsal Josef Josefovič Jungmann Janu Kollárovi: „Velmi nám zábavných spisů třeba, neboť naše vyšší publikum, míním všeliké slečinky a jonáky studující, pro zábavu v českém nic nenacházejí; a jen pro zábavu čítající, německých knih se chytati musejí. Tuším, že v našich časech by se nejlépe překládání nebo skládání dobrých románů dařilo [...]”.⁴ Na nedostatečně stylově rozrůzněný jazyk podobně upozorňoval J. J. Jungmann v dopise Antonínu Markovi: „Ráčeji se dáti do zábavných spisů, buď sám je tvoře, buď tlumoče z cizích jazyků. Jistě by z toho mnoho užítku vypejvalo, kdyby k. p. Goethovo Wilhelm Meisters Lehrjahre — nebo ze Scotta Guy Mannering, Kenilworth nebo Quentin Durward přeložili. — 1. Máme již takové publikum české, kterému nutnou potřebou podobné spisy jsou — míním valnou řadu slečen vyššího stavu — které mezi našimi knihami posud nic id ad nos nenacházejí. — 2. Potřeba, by kdo to překládá, slovanský jazyk měl ouplně v moci, sám byl básnířem a esteticky zkumně a výkonně vzdělán — nebo tu se v češtině nová dráha musí prorážet, nový sloh tvořit prozaickému se blížící, v němž posud téměř ničeho nemáme. — 3. Takovými spisy sloh konverzační se uvádí, který nám posud také chybí: steré formule způsobeného světa — německy se musejí pronášet. — 4. Pomněme, že výhody tyto velmi obecnými se stanou, nebo podobná kniha z ruky do ruky probíhá.”⁵

Slovesnost, Praha 1846, s. 126; také Hodrová, Daniela: *Tvar románu v žánrové situaci národního obrození*, *Slavia* XLVIII, 1979, sešit 4, s. 214-222.

- 2 Např. *České amazonky aneb Děvčí boj v Čechách pod správou rekyně Vlasty* (1792) Prokopa Šedivého, anebo anonymní „staročeská rozprávka, *Zdeněk ze Zámku se svými tovaryši aneb Rytíři v Blanickém vrchu zavření* (1799).
- 3 Vodička, Felix: *Počátky krásné prózy novočeské*, Praha 1994, reprint prvního vydání z r. 1948, s. 168-169.
- 4 Jungmann, Josef Josefovič: *Korespondence*, ed. *Paměti, korespondence, dokumenty*, sv. 10, Praha 1956, s. 76; dopis z 25. IX. 1824; také Máchal, J.: *O českém románu novodobém*, Praha 1902, s. 16.
- 5 Tamtéž, s. 94a; také Otruba, Mojmir: *Tylova vlastenecká povídka ve vývoji české prózy*, *Česká literatura* 5, 1957, s. 111-128.

Překlady sentimentální povídky (např. Claurenovy, Lafontainovy, Van der Veldovy, Zschokkovy) se ve dvacátých letech formovala schopnost měšťanského publika recipovat česky psanou nenáročnou četbu zábavného a výchovného zaměření. Připravovala se tak půda konvenční historické próze, jež měla ve svých počátcích zejména výchovně-vzdělávací funkci. Historická látka, která zpočátku tvořila jen kulisu sentimentálního příběhu, zvyšovala estetický účinek díla, které se tak stávalo zajímavějším také pro náročnějšího čtenáře. S objevením *Rukopisu královédvorského* (1817) a *zelenohorského* (1818) se v historické próze aktualizovaly látky z české národní historie, které měly v čtenáři probouzet vlastenecké cítění, vést ho k identifikaci s národní minulostí. Historické vědomí čtenářů pomáhaly utvářet nově vznikající kulturní časopisy, v nichž byly hojně otiskovány i vlastenecké povídky z české minulosti.⁶ Významným článkem v rozvoji české historické prózy byly kroniky a německé či do němčiny přeložené historické romány.

Pásmo české konvenční literatury se sice během třicátých a čtyřicátých let zčásti zaplnilo vlasteneckými historickými povídkami a novelami,⁷ nepřestávalo se však volat po „českém Scottovi“. Na trhu sice byly historické prózy románového rozsahu, např. Markův *Jarohněv z Hrádku* (1843) a Tylův *Poslední Čech* (1845), které Josef Jungmann vybral do třetího vydání *Slovesnosti* (1846) jako zástupce české románové prózy, avšak poptávka čtenářů přesahovala nabídku české historické prózy scottovského typu. Jako vysvětlení se zde nabízí souvislost s dosud nedostatečně rozvinutým „konverzačním slohem“ češtiny, neboť ten mohl podstatně ovlivnit čtenářskou přitažlivost prózy; chyběly též starší česky psané historické romány konvenčního ražení, na něž by česká historická próza mohla navázat. Poučení o české minulosti hledali autoři české historické prózy vedle původních německých či přeložených děl také v kronikách.⁸ Byla to hlavně *Kronika česká* (1541) Václava Hájka z Libočan, jež v širokých lidových vrstvách patřila již od svého vzniku k čtenářsky nejpoutavějšímu zdroji poznání minulosti.⁹

Kritická revize historických pramenů, kterou provedl Gelasius Dobner v šestisvazkovém latinském vydání Hájkovy Kroniky (*Venceslai Hájek a Libočan Annales Bohemorum*, 1761-1782), nijak neohrozila oblíbenost této kroniky ve vlasteneckých kruzích. V letech 1819-1823 se jí dokonce dostalo nového české-

6 Zítko, Milan: *Obraz české minulosti v kulturních časopisech doby předbřeznové*, AUC, Philosophica et Historica 5, 1976, Studia Historica XV, s. 15-43.

7 Tamtéž, s. 15-43. Srovnej též studii Vladimíry Borové *Vztah Čechů a Němců v české historické beletrii v první polovině 19. století*, in: AUC, Philosophica et Historica 3, 1988, Studia Historica XXXIII, s. 27-60.

8 Různá pojetí husitství v kronikách podrobně mapuje Arnošt Kraus v práci *Husitství v literatuře prvních dvou století svých*, (I), Praha 1917; ke kritickému zhodnocení Hájkovy *Kroniky české* viz s. 210-218.

9 Hájkova *Kronika česká* byla od konce 16. století k dispozici také v německých překladech: *Böhmische Chronica*, přeložil J. Sandel Zluticensem, Prag 1596; *Böhmische Chronik*, anonymní překlad, Nürnberg 1697; *Böhmische Chronik*, anonymní překlad, Leipzig 1718.

ho vydání v pražské tiskárně rytíře Jana Ferdinanda ze Schönfeldu, jež inicioval patrně Josef Linda.¹⁰ Zatímco František Palacký Hájkovu kroniku v Úvodu k *Dějčinám národu českého* (1836-1876) v dobnerovském duchu razantně odmítl jako „velké pásmo lží a klamů chytře ukrytých, za kteréžto my na místě spisovatelově stydět se musíme”,¹¹ hlásila se česká romantická historická beletrie k Hájkovi s nadšením.¹² Hájkovo beletristické zpracování historie, jeho vypravěčský talent, smysl pro detail i fantastické domýšlení námětu ovlivnily proměnu recepce *Kroniky české* v romantických literárních kruzích. Mácha se podle Sabiny o Hájkově kronice vyjádřil takto: „Hájkova kronika jest nejpěknější román český aneb — chceme-li — nejladnější sbírka povídek a pověstí.”¹³ Zde je patrné, že Hájkova kronika překračovala rámec historiografického díla a přestávala být vnímána jako pouhý zdroj poznání minulého, jako pouhý látkový rezervoár, nýbrž byla čtena jako literární dílo, jako původní český historický román.

Původní německá, ale i do němčiny přeložená scottovská historická próza koexistovala s českou historickou prózou ještě v druhé čtvrtině devatenáctého století.¹⁴ Velké oblibě se těšila taková díla, jež čerpala látku či téma z českých dějin. Jejich autory byli často Čechoněmci¹⁵ sídlící v českých zemích nebo v Německu. V Čechách se těšily velké oblibě historické romány Karla Reginalda Herloszohna, počestěle Karla Herloše (1802-1849), který se počátkem dvacátých let přesídlil do Lipska a byl tam aktivně činný mezi českými vlastenci. Pro srovnání s českou historickou prózou první poloviny devatenáctého století jsou významné zejména Herlošovy německé románové cykly, resp. „romantické obrazy z českých dějin“ z předhusitské doby a husitských válek,¹⁶ jež vycházely nejprve v Lipsku německy a v němčině byly v Čechách recipovány ještě v padesátých letech; roku 1851 začal v Praze u J. Pospíšila vycházet překlad románového cyklu *Böhmen von 1414 bis 1424* do češtiny pod titulem *Čechy od roku 1414 do 1424*,¹⁷ ve stejném roce byl však vydán též románový cyklus nákladem J. L. Kobera v Landfraßově tiskárně v Táboře, ale německy pod titulem

10 Kolár, Jaroslav: *Studnice romantického historismu v českém obrození a její iniciátor*, Česká literatura 26, 1978, č. 6, s. 527-541.

11 Palacký, František: Úvod, o dějinách českých, in: *Dějiny národu českého* (I), Praha 1968, s. 68.

12 Prokop Šedivý opatřil své *České amazonky aneb Děvčí boj v Čechách pod správou rekyne Vlasty* (1792) podtitulem *Podle Hájkovy kroniky sepsáno od Prokopa Šedivého*; v předmluvě k *Točnicku* (1828) se k Hájkovi přihlásil také V. K. Klicpera.

13 Sabina, Karel: *Upomínka na K. H. Máchu*, in: *K. H. Mácha ve vzpomínkách současníků*, uspořádal K. Janský, Praha 1958, s. 119.

14 Drews, Peter: *Tschechische Übersetzungen deutscher Belletristik in der Zeit der nationalen Wiedergeburt*, in: *Germanoslavica* V, 1998, Prag, č. 1, s. 93-108.

15 Např. *Ziska* (1846) Alfreda Meissnera, *Vlasta* (1829) Karla Egona Eberta, *Slavische Melodien* (1844) Siegfrieda Kappera etc. Díla českých Němců rozebral podrobně Arnošt Kraus v knize *Husitství v literatuře, zejména německé*, (III), Praha 1924.

16 Byly to romány *Die Fünfhundert vom Blaník* (1825), *Der letzte Taborit* (1834), *Böhmen von 1414 bis 1424* ve dvou oddílech *Johannes Hus* a *Der blinde Held* (1841).

17 *Pražské noviny* 1851, č. 19, 23.1.

Die Hussiten oder Böhmen von 1414 bis 1424. Zařazení Herloše do edice Album s podtitulem Bibliothek deutscher Originalromane der beliebtesten Schriftsteller je dokladem jeho popularity mezi čtenáři historických románů, zároveň potvrzuje trvajícím konkurování německé konvenční prózy próze české.

Česká historická próza se tedy profilovala na základě různých přístupů k historické látce, jak je zprostředkovávala díla české i cizí provenience. Od původní české historické prózy se však kromě ztvárnění minulé doby očekávalo, že svým osobitým pojetím české minulosti bude čtenáře získávat pro vlastenecké ideály a že ho přiměje k identifikaci se slavnou českou minulostí. Popularita Herlošova románového cyklu *Hussiten oder Böhmen von 1414 bis 1424* vybízí k pokusu objasnit, jaký modelový obraz českých dějin zprostředkovávaly Herlošovy německé historické romány zobrazující husitskou dobu a jak tento model fungoval vůči obrazu téže doby zachycenému v české historické próze třicátých a čtyřicátých let. Za účelem srovnání se zaměříme na literární obraz panovníka Václava IV. (1378-1419) v posledním dvacetiletí jeho vlády, jež vyústilo v husitské revoluční hnutí. Karel Herloš toto období zachytil v první části cyklu *Böhmen von 1414 bis 1424* nazvané *Johannes Hus* (1841). Ke srovnání s českou historickou beletrií, v níž se také objevovala postava Václava IV. v dané předhusitské době,¹⁸ volíme pro účely této studie *Dekret kutnohorský* (1841) Josefa Kajetána Tyla.

Rozporuplná povaha Václava IV., jeho spory s říší, ztráta říšské koruny, jež z něj učinila pouhého českého krále,¹⁹ tyto okolnosti jej činily přitažlivým pro romanticky laděné spisovatele a vybízely k literárnímu zpracování. Autoři získávali znalosti o době jednak z historiografických pramenů, jednak z pověstí, které o Václavovi kolovaly. Názory na osobnost a panování Václava IV. byly až do konce 18. století spoluurčovány zejména náboženskou orientací historiografa: zatímco v utrakvistických pramenech byl Václav po své smrti (1419) zobrazován jako spravedlivý vládce, jenž podporuje husity a má porozumění pro chudý lid, líčili ho katoličtí autoři a priori záporně jako tyrana, požívačnicka, smilníka, a především jako vraha Jana Nepomuckého.²⁰ Obraz českého panovníka Václava IV. byl „přímo klasickou ukázkou, jak osobnost historického krále zmizela v záplavě nejrůznějších fám“.²¹ S a priori kladným nebo záporným modelem představ, který by vyžadoval černobílé pojetí postavy Václava IV., se ale v romantické literatuře třicátých a čtyřicátých let nesetkáváme. Fámy samozřejmě podněcovaly autorovu fantazii a činily tuto látku čtenářsky přitažlivou, autoři si však z pověstí vybírali jen to, co vyhovovalo jejich uměleckému záměru.

18 Např. *Točnick* (1828) V. K. Klicpery, *Křivoklad* (1834) K. H. Máchy, *Obrazy ze čtrnáctého a patnáctého věku* (1844) Karla Sabiny etc.

19 Zítka, Milan: *Obraz české minulosti v kulturních časopisech doby předbřeznové*, AUC, Philosophica et Historica 5, 1976, Studia Historica XV, s. 25.

20 Čornej, Petr: *Václav IV. v proměnách času*, Česká literatura 33, 1985, s. 408-424.

21 Tamtéž, s. 417-423.

V prvním díle Herlošova cyklu *Die Hussiten oder Böhmen von 1414-1424* nazvaném *Johannes Hus*²² se čtenář o králi Václavovi dovídá nejprve zprostředkovaně z komentářů jiných postav. Šlechtic Jaroslav z Dubé a astrolog mistr Martin jsou v noční Praze svědky vykonání králova rozsudku: královští kati hodí do Vltavy pytel s lidským tělem. Poprava, která mimoděk konotuje podobný konec generálního vikáře Jana z Nepomuku, nahání svědkům strach. Ale krále za tento čin jednoznačně neodsuzují: „Der König — Gott segne ihn und mache ihn genesen, zürnt heut´ einmal wieder. Sein Herz ist gut, doch die vier Elemente, woraus der Mensch besteht, sind darin nicht in der rechten Mischung. Weiß Gott, wer das Gleichgewicht darin gestört. [...] Wenzel war zu Anfange seines Regimentes ein weiser und gütiger Herr. Niemand ahnte es, daß es so kommen sollte“ (I, s. 13). Jejich komentář vyznívá naopak soucitně až omluvně, neboť postavy souhlasí s Václavovým odmítavým postojem k církvi, která ho svou hrabivostí nejvíce dovádí k zuřivosti.

Čtenář tedy již ví, jak o králi smýšlí tito šlechtici, a má se dovědět, jaké názory na krále kolují v nejnižších vrstvách, mezi prostým lidem. Starý vojn Tuvora a veselý mladík Liška diskutují v krčmě s hospodským o tom, co si povídá lid o králi. Proberou jeho výlety po noční Praze v přestrojení a se zlými psy, kteří měli roztrhat i královu manželku Johannu; popravy šlechticů na Karlštejně; utopení Jana z Nepomuku a pranýřování kněží, již Václava připravili nejen o římskou císařskou korunu, ale usilovali i o jeho život — údajně mu namíchali jed, a proto král pořád hasí žízeň vínem. Debatující se nevyhýbají ani klepům, ale snaží se jim — jako každé jiné události — přijít na kloub a posoudit vše co nejobjektivněji. Nešetří ani sebe, když mluví o věrnosti prostého lidu králi, zároveň ale jsou si vědomi jeho úplatnosti: „Nur der gemeine Mann ist dem König treu und liebt ihn, weil er stets gut gegen den Niedern und Armen war. Aber was hilft das, die Herren und die Geistlichen erkaufen sich das Gesindel, das da keine Ehr´ im Leibe und nichts zu nagen hat und hetzen es gleichfalls gegen den König“ (I, s. 28). Během diskuse lze mezi postavami rozpoznat zastánce budoucích znepřátelených táborů „husitů“ a „papeženců“. Tuvora a Liška, později Žižkovi nejméně, se hlásí k obrazu spravedlivého a lidového krále, jenž by odpovídal utrakvistické interpretaci Václava IV. V souladu s katolickým náhledem na Václava odsuzují hospodský s hospodskou Václavův postup proti Janovi z Nepomuku a velmi poučeně líčí průběh sporů o kladrubské biskupství, v nichž Václav spatřoval spiknutí, a proto dal Jana z Nepomuku resp. z Pomuku utopit (I, s. 30). K střetu mezi diskutujícími nedojde, protože hospodská scéna je zakončena prudkým odchodem neznámého, do té doby tiše naslouchajícího rytíře (s obrovským psem) v okamžiku, když chce Liška rozebírat roztrhání královny Johannы Václavovými psy. Přítomní konstatují, že to byl určitě Václav v jednom ze svých převleků. Poklidné hospodské povídání se pro čtenáře efektně vyhrotí.

22 Vycházíme z tábořského vydání z roku 1851.

V průběhu diskuse v krčmě je čtenář informován o řadě událostí z Václavova politického a osobního života. Historicky doložené události se mísí se smyšlenkami. Pro nás má však význam hlavně způsob, jakým je s nimi čtenář seznamován. Postavy přesně uvádějí např. jména popravených a místo poprav, ustálené přívlastky a zásluhy významných osobností („[...] von seinem hochseligen Vater Carolus, dem Vater Böhmens, der unser Land groß und mächtig gemacht [hat]“; I, s. 29) etc. Velmi erudovaně vyznívá hospodského popis okolností souvisejících se smrtí Jana z Nepomuku:

„Ihr wißt doch, daß der König aus der reichen Abtei Kladrub ein Bisthum errichten wollte. Wie der alte Prälat nun starb, wählten mit Einverständnis des Erzbischofs die Mönche sogleich einen Neuen, dem König zum Trotz. Das Consistorium bestätigte auch die Wahl; denn der Erzbischof wollte sein Erzbisthum nicht gerne geschmälert haben. Darüber ergrimmte der König natürlich und ließ den Generalvikar Jan von Nepomuk vor sich fordern und verlangte Rechenchaft von ihm. [...] Da soll sich der Priester gegen des Königs Majestät vermessen betragen, frech gestemmt und allen schuldigen Respekt außer Augen gesetzt haben. Der zornige König, den seine Wildheit überkam, ließ ihn in einen Sack stecken und in die Moldau werfen“ (I, s. 30-31).

Herloš tuto událost vylíčil podle *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten* (1774) Františka Martina Pelcla, jehož styl místy doslovně kopíruje:

„Wenzel hatte sich vorgenommen, aus der reichen Abtei, Kladrub, ein Bißthum zu errichten. Er wartete nur, bis der alte Prälat des Stiftes mit Tod abgehen würde. Dieser starb. Allein es wurde an dessen Stelle alsogleich ein anderer Abt nicht nur gewählt, sondern auch derselbe von dem erzbischöflichen Consistorium bestätigt. Weil man es nicht gerne gesehen hätte, daß das Prager Erzbißthum verringert worden wäre, so glaubte man dem König auf diese Art durch den Sinn zu fahren. Wenzel ergrimmte über diesen Streich. Er ließ den Generalvikar des Erzbißthums, Johanko von Pomuk, [...] ins Gefängnis werfen und peinigen [...]. Den Johanko aber ließ Wenzel in einen Sack stecken, und bei der Nacht über die Prager Brücke in den Moldaustrom werfen.“²³

Obdivuhodné, byť vzhľadom k zobrazovanej situácii dosť nepravdepodobné dejepisné znalosti hospodského podtrhujú autorův zámer maximálne poučiť čtenáře o české historii. Tím, že jsou historické události předmětem dialogu postav v krčmě, stávají se dynamickou součástí pásma děje a poutají pozornost čtenáře více než monologický komentář vypravěče.

Z Pelclových dějin Herloš vyšel pokaždé, když usiloval o co nejuvěrnější zachycení nějaké historické události (např. kazatelská činnost Jana Husa v Betlémské kapli a následný koncil v Kostnici). Pelcl psal o historii soustředěným a zároveň čtenářsky přístupným vypravěčským stylem. Pro Herloše bylo snadné přizpůsobit Pelclův styl svému a pojmout tak dějepisná pozorování do historické beletrie. Znění úředních listin a dopisů Herloš místy doslovně přebíral z Pel-

23 Pelzel, Franz Martin: *Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*, (I), Prag 1817, s. 279-280.

clovy historiografické práce *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus* (1788).²⁴ V tomto díle Pelcl v osvícenském duchu usiloval o objektivní posouzení vlády a osobnosti Václava IV. Kriticky se vyrovnával i s úctyhodným množstvím historek. Převyprávěním a následným vyvracením kolujících fám však paradoxně napomáhal jejich šíření. Dokladem toho je také Herloš, který obratně fámy zanesl do svého dobrodružného historického románu a učinil z nich součást historických vědomostí svých čtenářů.

Poté, co již čtenář zprostředkovaně ví o králových kladných i záporných vlastnostech, vstoupí Václav přímo do děje, a to v situaci, kdy ho na Vyšehradě navštíví Jan Žižka z Trocnova, jeho starý přítel. Obraz krále, jak si hovoří v le-nošce u vína a křičí na páže, ať rychleji dolévá, podtrhuje temnější stránku jeho povahy. Srdečnost, s níž se k Žižkovi hlásí, hostí jej a naslouchá jeho problémům, mluví naopak pro jeho lidovost. Během rozhovoru se Václav pustí do rekapitulace svého panování od počátku až po současnost. Dlouhý monolog (I, s. 138-152), jenž Arnošt Kraus přirovnal k odpovědi u zkoušky z dějepisu,²⁵ Herloš vystavěl přesně podle Pelcova vyprávění.²⁶ Čtenář si má udělat obrázek o složité politické a náboženské situaci v Evropě konce 14. století a o pozitivěch a negativěch vlády Václava IV. Má pochopit, že v tak spletité době by patrně nezvládl nechybovat ani Karel IV. Václav označuje za svého největšího nepřítele církve. Spory s církví jsou v pozadí téměř každého vyličeného Václavova skutku a tvoří východisko pro porozumění této historické epoše. „Ja die Pfaffen, die Pfaffen! Siehst du, mein Arm reicht noch weit, so sehr sie mir den Scepter auch beschnitten; aber er reicht doch nicht über die Ketten dort drüben vor dem erzbischöflichen Palast in der Brückengasse. Da hiein langt mein Arm nicht, um einen Schurken raus zu holen. Haben sie den Janko von Nepomuk nicht heilig gemacht und mir das Gesindel auf den Hals gehetzt, weil ich ihn wie einen Andern in die Moldau werfen ließ? Ja — die Pfaffen — knirsch nur mit den Zähnen — hast recht: die sind an allem meinem Unheil schuld, vom Papst an bis zum Kapuziner, der barfuß läuft.“ (I, s. 138)

Herlošův obraz českých dějin předhusitské doby je vystavěn na historicky autentické rivalitě mezi církevní a světskou mocí. Náboženské spory jsou vysvětlovány v Pelcově stylu vypravěčem v er-formě, v dějových pasážích ustupují dobrodružnému příběhu a jsou jen jeho pozadím. Boj za reformu církve tvoří společného jmenovatele vlastenectví jak v představách historických postav (Jana Husa, Jana Žižky), tak postav z historického kontextu vytržených či zcela fiktivních (Jaroslava z Dubé a Bohumily, Lišky a Tuvory, Sigmunda ze

24 Pelzel, Franz Martin: *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus*, (I), Prag 1788; zejména z *Urkundenbuch zur Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus*, in: *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus*, (I), Prag 1788, s. 2-164.

25 Kraus, Arnošt: *Husitství v literaturě, zvláště německé*, (III), Praha 1917, s. 87.

26 Pelzel, Franz Martin: *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus*, (I), Prag 1788, s. 275-285.

Schwambergu a Anežky). Pro Bohumilu znamenává zachránit Husa přivést zpět do vlasti národního hrdinu, před kterým se třesou všichni kněží:

„Die böhmischen Ritter vermögen nichts gegen die Übermacht der Schwerter dort; wohl aber eines Weibes, eines liebenden Weibes List — und sei´ s auch — sein Opfertod. Ich bringe Böhmen seinen Helden wieder [...]. Und ist er kein Held — ist er´ s darum nicht, weil er kein Schwert führt? Erschüttert sein Wort nicht, der Zug seiner Feder die Curie von Rom, die gesammten Väter der Christenheit? Zittert, was Messe liest und Kutte trägt, nicht vor ihm, dem schlichten Priester?“ (I, s. 227-228). Historické je tak vtaženo do dobrodružného příběhu, tím se k poučení o historii přidává napětí a zábava, které činí román čtenářsky přitažlivějším. Podobně Bohumila podmiňuje sňatek s Jaroslavem pomstou za kostnické pohanění a prosazením Husových myšlenek ve vlasti:

„Aber erst muß unsre Schmach gerächt, unser Vaterland frei, der Kelch hochaufgerichtet sein. Erst müssen tausend Brandopfer lodern für jene Flamme von Konstanz. Erst muß jener meineidige Kaiser gezüchtigt, erst in der Deutschen und der Priester Blute die Makel abgewaschen sein, die man unserm Volke aufgebrückt. [...] Und ehe sie nicht verrauscht, dünkt mich, ist kein Raum zu Liebeständelei und Eheglück“ (II, s. 187). Z uvedeného úryvku je zřejmé, že osobní štěstí Bohumily a Jaroslava je závislé na osvobození vlasti, nikoli však od Němců, nýbrž od jinověrců. Konflikt s nepřáteli má povahu náboženského, nikoli národnostního boje. Vlastenecké ideály jsou u Herloše plně svázány s českým náboženským hnutím dané doby, a jsou tudíž značně vzdáleny jungmannovskému chápání vlasti.

S Herlošovým pojetím kontrastuje obraz Václava IV. a předhusitské doby v *Dekretu kutnohorském* (1841) Josefa Kajetána Tyla. Společným jmenovatelem zobrazované epochy je rovněž spor; v Tylově podání je nikoli náboženské, ale národností povahy. Je obecně známo, že Václav IV. nevydal Dekret kutnohorský (1409) pouze kvůli poměru hlasů mezi Čechy a cizinci (z valné části Němci), jak událost líčí Tyl, ale že větší význam přisuzoval otázce dvojpapežství, ke které měli univerzitní profesori na přání Václava IV. zachovat neutralitu. Loajalita profesorů vůči panovníkovi pak podstatně ovlivnila panovníkovo rozhodnutí.

V Tylově povídce jsou náboženské různice redukovány na zákaz Viklefova učení, aniž by bylo řečeno, co je na něm kacířského. Ani Jenoným ani Hus, který pronese řeč za zachování pražské univerzity „pro národ český, pro národ svůj“ (s. 15),²⁷ nepřesvědčí Václava IV. o nutnosti změnit poměr hlasů. Husovu úlohu přebírá student Kuchynka, jenž v krčmě získá králův souhlas se změnou. Kuchynka v řadě situací připomíná Jana Husa. Protože se podílel na poranění doktora Bočka, je postaven před univerzitní vyšetřovací komisi, kde dokazuje svou nevinu obdobně jako Hus před kostnickým církevním shromážděním. Opatřil si dokonce od krále ochranné potvrzení na způsob Husova císařského průvodního listu takového znění: „Studiosus Kuchynka prázden jest vší viny

²⁷ Tyl, Josef Kajetán: *Dekret kutnohorský*, in: *Historické povídky* (III, 1841-1844), Praha 1961.

a těší se milosti svého krále — Václava” (s. 113). Tyl tak obratně uvedl na místo kněze a rektora pražské univerzity studenta, čímž si otevřel cestu k pohledu na nábožensky motivovaný česko-německý spor zdola a učinil z něj národní záležitost.

S přemístěním aktivity do nižších, lidových vrstev koresponduje také obraz Václava IV., jenž je vylíčen jako spravedlivý a lidumilný panovník podnikající noční výlety do pražských ulic, aby dohlédl na dodržování pořádku. Tyto vlastnosti převažují nad temnější stránkou královny osobnosti, reprezentovanou jeho doprovodem: kmotrem Hynkem a psem Chytanem. O přátelství krále s katem se Tyl patrně dočetl v Hájkově *Kronice české* (1541),²⁸ historiky o králových zlých loveckých psech mohl znát z Pelclova životopisu *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus* (1788).²⁹ Celkově Tylův obraz panovníka zapadá do utrakvistického modelu představ o Václavovi IV., v němž jako u Tyla dominuje panovníkova spravedlivost a lidumilnost.

Téma česko-německého soupeření je určující pro celou kompozici Tylovy povídky, prostupuje jak pásmem děje, tak postav. V pásmu postav je česká strana zastoupena Husem, Jeronýmem, Kuchynkou a prostou dívkou Marií; jejich protipólem je německá strana reprezentovaná profesorem Anselmem a jeho dcerou Hedvikou. Klíčovou roli má postava doktora Bočka, který stojí mezi oběma tábory. Kvůli lásce k Hedvice se zprvu přiklání k Němcům, ale zlom nastane, když je pro nepodporování české věci zraněn studenty. V době nemoci ho neopatruje jeho snoubenka Hedvika, ale „jednoduché české děvče“ (s. 121) Marie.

Usilování dvou žen různé národnosti o lásku doktora Bočka přenáší společenský problém do osobní roviny. Od počátku je čtenáři jasné, komu vypravěč straní. Prozrazuje to i volba příznačných jazykových prostředků, jimiž vypravěč dívky charakterizuje. Staví na odiv Hedvičinu spanilost („velká, štíhlá postava, krásně podlouhlých tváří, jasné a růžemi lehounce prokvětlé pleti, velkých modrých očí a rusých, bohatých vlasů“; s.17), která je stejně obdivuhodná jako její sečtělost, avšak neopomene zdůraznit, že „nebyly to vnady slovanské, ty čarobábné, plné bujnosti“ (s. 17). Mariina krása je naopak skryta pod nehezku tváří, ale „kdo na tuto tvář pohlédal, když dívka živá, plná vřelých citů a nad svůj stav jasného rozumu rozmlovala, ten v ní té nejmenší nelíbeznosti neshledal a s radostí slova poslouchal, která se jí ze rtů poněkud širokých jako dvěma řady nejčistějších perlí řinula“ (s. 10-11). Doktor Boček se musí nejdříve vymanit ze zaslepení cizí, pouze vnějškovou krásou, aby mohl ocenit vnitřní krásu slovanské dívky. Tímto osobním prohlédnutím nabude Boček odvahy veřejně se projevit jako vlastenec. Ke zlomu dochází ve snu, v němž Boček v horečce zaměňuje Marii za Hedviku a povzbuzuje ji — „sladkou rekyni“ — aby se nebála „krahujících pazourů“ (s. 134). Tento alegorický sen anticipuje nejen Bočkovo osobní štěstí po boku české dívky, ale i vítězství českých vlastenců nad němec-

28 Hájek, Václav z Libočan: *Kronika česká*, Praha 1981, s. 480.

29 Pelzel, Franz Martin: *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus*, (I), Prag 1788, s. 183-184.

kými vetřelci: za „sladkou rekyní,, se skrývá česká vlast, která se nestane kořistí „krahujců“, tj. Němců.

Tuto romantickou snovou vizi můžeme pokládat za alegorický obraz vítězného boje za osvobození vlasti proti vetřelci, na níž Tyl vystavěl své pojetí funkce Dekretu kutnohorského pro českou historii. Obdobně byl obraz vítězného boje proti cizozemcům v obrozenské literatuře zpracován v *Rukopise královédvorském* (1817), jenž byl ve své době čten jako pravdivá zpráva o minulosti, nikoli jako umělecká fikce. Podle Mojžíra Otruby je představa minulého v RK propojena přes nenaplnující současnost s budoucností, v níž by měly být vlastenecké ideály uskutečněny.³⁰ Na obdobné představě reverzibilního času je vystavěn i Tylův *Dekret kutnohorský*. Okolnosti vzniku historického dokumentu, zkrslené Tylovým uměleckým záměrem zobrazit událost pouze jako česko-německý spor, měly u čtenáře čtyřicátých let asociovat propojení reálného historického času s minulým časem historické látky. Minulé tak ztrácelo svou dějinnou identitu a stávalo se výrazovým plánem přítomného, zejména pak když se jednalo o prosazení národních záležitostí.³¹

Zatímco Tyl vytvořil obraz českých dějin tak, aby fungoval jako znak pro pochopení současnosti, usiloval Herloš o co nejvěrnější obraz předhusitské epochy českých dějin, opíraje se důsledně o dobové historiografické prameny, zejména Pelclovy *Geschichte der Böhmen* a *Lebensgeschichte der Römischen und Böhmisches König Wenceslaus*. Osud historických postav, krále Václava IV. a kazatele Jana Husa, je zasazen do dobového historického kontextu, v němž dominují náboženské, nikoli národnostní spory. Herlošův Václav IV. se během rozhovoru s Žiškou zmiňuje též o Dekretu kutnohorském, nesdílí však s Čechy jejich radost z přičtených hlasů, je mu naopak líto Němců: „Daß sich die Deutschen und die Böhmen die Köpfe etwas blutig schlugen wegen dem Huß; daß ich den Böhmen Recht muß geben, so leid mir s um die Deutschen that: das weißt Du, Hans“ (I, s. 151). Herlošův Václav tedy není orientován pročesky, a své konání nepodřizuje zájmům ani jednoho národa, rozhodující jsou pro něj politické poměry v tehdejší Evropě. Jak již bylo řečeno, i v Herlošově *Janu Husovi* figuruje myšlenka vlastenectví. Toto vlastenectví je i v případě boje Čechů proti Němcům motivováno výhradně nábožensky. Jsou-li Němci vyháněni z českého území, tak především proto, že nechťejí přijmout novou, tj. kališnickou víru, anebo že přišli s císařem Zikmundem, jemuž husité připisují velký podíl na Husově smrti. Herlošovo pojetí vlastenectví tudíž nepřesahuje rámec minulého, neskrývá se v něm ani výzva k napodobení činů hrdinů. České dějiny jsou v Herlošově pojetí vystiženy v dobové specifičnosti zobrazované předhusitské epochy.

Rozdílný přístup k historické látce, jenž dal vzniknout dvěma odlišným obrazům dané epochy, souvisí zejména s rozdílným pojmáním žánru historické po-

30 Otruba, Mojžíra: *Představa času v české obrozenské poezii*, *Slavia* 48, Praha 1979, s. 236-247.

31 Otruba, Mojžíra: *Ahistorický historismus českého obrození*, in: *Uměnovědné studie*, (III), *Historické vědomí v českém umění 19. století*, s. 115 (s.112-123).

vidky, resp. historického románu. Tyl usiloval o vytvoření vlastenecké historické povídky, která měla stát esteticky výše než povídka sentimentální. Historie v ní měla pouze podřízenou funkci, neboť sloužila za reflex vlasteneckých ideálů, jež tvořily její dominantu. Silná sentimentalita milostných vztahů Tylových hrdinů, dějově napínavé, dramatické, ale i komické scény zasazené do různého prostředí udržovaly pozornost čtenáře, kterého příběh nejen bavil, ale i vybízel k citové účasti na osudu hrdinů. Vlastenecké snažení hrdinů se tak dostávalo do bezprostřední blízkosti čtenářovy přítomnosti a vymaňovalo se z historického rámce dávno minulé doby. Herloš pojnal ve svém románu předhusitskou dobu dle podtitulu jako „historisch-romantisches Gemälde“. Aby vyhověl očekávání dobového čtenáře, vylíčil na pozadí historických událostí několik milostných příběhů zasazených do dobrodružného děje. Černobílým viděním postav však zůstal poplatný nižšímu žánru sentimentálního románu. Postavy jsou na principu protikladu rozděleny do dvou táborů, buď příslušející ke katolickému, nebo utrakvistickému táboru, a čtenář nenarazí na žádnou postavu, která by stála mezi jako Tylův doktor Boček. Činy těchto postav jsou zřídka prvoplánově motivovány bojem o náboženské vyznání, rozhodující je pro ně milostný cit (např. Bohumila, která se vydala do Kostnice zachránit Husa, se do boje aktivně vůbec nezapojí; vyšle za sebe Jaroslava, který si bojem za kalich má zasloužit její lásku). Toto samozřejmě neplatí tak docela pro historické postavy, které v románu reprezentují Václav IV. a Jan Hus. Ty prosazují v souladu se zobrazovanou historickou skutečností své ideály, jež vypravěč rozsáhlým komentářem dobových souvislostí přibližuje čtenáři a cíleně ho poučuje o historii. Na základě těchto pasáží si čtenář může učinit představu o českých dějinách té doby; napínavě podané osudy jiných postav, jejich milostná dobrodružství se rovněž odehrávají v atmosféře náboženských bojů, ale mají převážně zábavnou funkci.

Rozdíl mezi oběma typy historické prózy tkví v poměru zábavné a poučné složky a v jejich podílu na vnitřní kompozici tématu. V Tylově *Dekretu kutnohorském* podporuje zábavná složka poučnou, jinými slovy: milostná vzplanutí mezi mužskými a ženskými postavami, dramatické výměny názorů mezi zástupci české a německé strany, Václavovy noční výlety mají nějaký vztah k národnostnímu sporu mezi Čechy a Němci, směřují k poučení čtenáře o tom, jak je potřebné být Čechem, být hrdý na svou vlast a přinášet jí oběti. Téma česko-německého sporu prostupuje všemi významovými vrstvami díla. V Herlošově *Janu Husovi* nedochází k tak organickému propojení zábavné složky s poučnou. Výkladové pasáže předznamenávají významné historické události (např. vystoupení a upálení Jana Husa v Kostnici, smrt Václava IV. a propuknutí husitských válek etc.) a čtenář je v nich obeznamován s dobovými poměry. Avšak historičtí hrdinové stojí spíše stranou dobrodružného děje plného dramatických zvratů, v němž figurují ostatní postavy. Pouze v okamžiku, kdy Bohumila pronikne v přestrojení k Husovi do žaláře, aby ho osvobodila a vyznala mu lásku, dojde k jednoznačnějšímu propojení historického příběhu s dobrodružným. Zatímco v *Dekretu kutnohorském* čtenář neztrácí z dohledu vlastenecký boj Čechů s Němci, ustupuje v Herlošově *Janu Husovi* vzdělávací složka zábavné a historická látka se stává pouhou kulisou dobrodružství jednotlivých hrdinů.

Tyto dva různé umělecké přístupy k historické látce mají podstatný vliv na zařazení srovnávaných děl mezi díla triviální (brakové), konvenční (zábavné) a experimentální (vysoké) literatury, aniž bychom přiřazením k tomu či onomu typu chtěli otevírat složitou otázku hodnoty srovnávaných děl. Vzhledem k provedené analýze obou děl bychom Herlošův román *Jan Hus* situovali na hranici konvenční a triviální literatury; Tylův *Dekret kutnohorský* má své místo v konvenční literatuře, jíž zůstává poplatný zejména jazykovým stylem, tematické prostředky však v dobovém kontextu obrozenské literatury jednoznačně prozrazují vyšší umělecké ambice Tylovy historické prózy.

ZUM BILD DER BÖHMISCHEN GESCHICHTE IN DER TSCHECHISCHEN UND DEUTSCHEN HISTORISCHEN PROSA DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Dargestellt an *Johannes Hus* (1841) von Karel Jiří Herloš und an *Dekret kutnohorský* (*Kuttenberger Dekret*) (1841) von Josef Kajetán Tyl

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts herrschte in der tschechischen Wiedergeburtsliteratur Mangel an historischen Romanen der Scottschen Art. Dieser Mangel wurde durch Lektüre der deutschen Original- oder der ins Deutsche und später auch ins Tschechische übersetzten historischen Romane ersetzt. Zu den beliebtesten unter ihnen gehörten die sog. "historisch-romantischen Gemälden" von Karel Jiří Herloš (genannt oft Herloßsohn) wie z. B. auch *Johannes Hus*, der als erster Teil des Zyklus *Die Hussitten oder Böhmen von 1414 bis 1424* 1841 in Leipzig und 1851 in Tabor erschien. Der Grund dafür, warum sich das Leserpublikum für die deutschgeschriebene historische Prosa entschied, lag im Entwicklungsgrad der tschechischen Sprache, die zwar unter einfachen Leuten und im engen Kreis der Nationalbegeisterten als Kommunikationssprache diente, aber bei weitem nicht in den bürgerlichen Schichten, wo weiterhin deutsch gesprochen wurde. Für die Anhänger der tschechischen Sprache war deshalb wichtig, die in der Konversationssprache geschriebene tschechische Prosa zu schaffen, um der deutschen Prosa Konkurrenz zu machen und die Deutschlesenden für die tschechische Lektüre zu begeistern. J. K. Tyl trug mit seinen sentimental und historischen Erzählungen zu der Entwicklung der gesprochenen tschechischen Sprache in der Literatur wesentlich bei.

Der der böhmischen Geschichte entnommene literarische Stoff machte die sentimentale Lektüre auch für einen anspruchsvolleren Leser ästhetisch interessanter. Da sich sowohl Tyls *Kuttenberger Dekret* als auch Herloßsohns *Johannes Hus* in der vorhussitischen Epoche abspielen, zielt unser Vergleich auf ihre unterschiedliche Auffassung ab. Während Tyl mit dem historischen Stoff ahistorisch arbeitet, um den tschechisch-deutschen national motivierten Kampf hervorzuheben und den patriotischen Idealen der Wiedergeburtsliteratur entgegenzukommen, legt Herloßsohn großen Wert auf den eigentlichen historischen Charakter der Epoche, die er aus der Sicht der religiösen Kämpfen im Europa Anfang des 15. Jahrhunderts schildert. Der Modellvergleich der genannten Werke führte zur folgenden Feststellung: Tyl verschweigt die religiösen Zwiste der Epoche, um ihr patriotische Interessen zu unterstellen; Herloßsohn schildert die historischen Ereignisse möglichst getreu, sie werden jedoch im Laufe des Geschehens zur Kulisse einer abenteuerlichen, stark sentimental Geschichte.

